

מלחמת מצרים-כנען בספרים החיצוניים - מעשה שהיה או שמא רק אגדה?

שלוש פעמים מוזכרת בספרים החיצוניים מלחמת מצרים-כנען בהקשר להעלאת עצמות האבות ממצרים: פעמיים בצוואות השבטים, כאזכור בלבד, ופעם אחת בהרחבה בספר היובלים.

מלחמה כזו אינה מוזכרת בפרקים המקבילים בספר שמות. בדרך כלל גם המחקר לא עסק בפשרה, באותם מקרים שכן הייתה התייחסות, לא הייתה זו התייחסות להקשר ההיסטורי של המלחמה.

בשורות הבאות ננסה להצביע על גרעין היסטורי, שייתכן שסביבו נרקם סיפור מלחמת מצרים-כנען בספרים החיצוניים.

נפתח בתיאור שבספרים החיצוניים. בצוואת שמעון נאמר: "ויעלו את עצמותיו [של שמעון] חרש במלחמת מצרים"¹. בצוואת בנימין נאמר: "...ויעלו הם ואחיהם את עצמות אבותיהם חרש במלחמת כנען..."². על פי ההקשר, אין ספק כי "מלחמת מצרים" ו"מלחמת כנען" אחת הן, וזו אכן תהא נקודת המוצא שלנו. בספר היובלים, פרק מ"ו, מדובר שוב במלחמת מצרים-כנען, והפעם עם סיפור מעשה ופרטים של ממש:

וימת יוסף... וימותו כל אחיו... ויצו את בני ישראל לפני מותו להעלות את עצמותיו ביום צאתם ממצרים. וישביעם על דבר עצמותיו כי ידע כי לא יוסיפו מצרים להוציאו ולקברו בארץ כנען כי מִכְרוֹן מלך כנען היושב בארץ אשור נלחם בבקעה עם מלך מצרים וימיתהו שם וירדף אחרי מצרים עד שערי אֶרְמוֹן. ולא יכול לבוא (לתוכה) כי מלך מלך אחר חדש על מצרים ויחזק ממנו וישב לארץ כנען ויסגרו שערי מצרים ואין בא מצרימה... ויצא מלך מצרים להלחם במלך כנען... ויוציאו בני ישראל את עצמות כל בני יעקב מלבד עצמות יוסף ויקברו בשדה במערת המכפלה בה.

1. י' אוסטיירזיצר (מהדיר), צוואת שמעון ח', ג, בתוך: א' כהנא (עורך), הספרים החיצוניים, תל אביב תש"ל, עמ' קנט.
2. צוואת בנימין י"ב, ג, שם.

וישובו רבים מצרימה ומעטים נשארו מהם בהרי חברון... ויגבר מלך כנען על מלך מצרים ויסגור את שער מצרים.³

שני הספרים בהם מדובר מתייחסים לדברי התורה (בספר בראשית ובתחילת ספר שמות), ונמנים על הספרות הפסידואפיגרפית. חיבור **ספר היובלים** מיוחס לתקופה החשמונאית.⁴ אשר לצוואות השבטים, יש המתארכים גם חיבור זה לאותה מסגרת זמן, אך יש גם הגורסים כי נכתב במאות ב'–ג' לספירה.⁵ מכל מקום, ההתאמה בין שני הספרים בולטת,⁶ ונראה שמחבר צוואות השבטים הכיר את **ספר היובלים**, או לחלופין, שמחבר **ספר היובלים** השתמש במסורות קדומות שהשתמרו גם בצוואות השבטים,⁷ כאשר מחברי שני הספרים התאימו את אותן מסורות לצורכיהם.

3. מ' גולדמאן (מהדיר), **ספר היובלים** מ"ו, ג-יב, בתוך: א' כהנא (עורך), **הספרים החיצוניים** (לעיל, הערה 2), עמ' שז.
4. מ' גולדמאן, **ספר היובלים** (לעיל, הערה 3), עמ' רכ-רכא; כ' ורמן, **היחס לגויים בספר היובלים ובספרות קומראן בהשוואה להלכה התנאית ולספרות חיצונית בת התקופה**, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשנ"ה, עמ' R.H. Charles, *The Book of Jubilees or The Little Genesis*, Jerusalem 1972, ;4 Introduction, pp. LVII-LXVIII; D. Mendels, *The Land of Israel as a Political Concept in Hasmonean Literature*, Tubingen 1987, p. 88; G.W. Nickelsburg, *Jewish Literature Between the Bible and The Mishnah*, Philadelphia 1981, pp. 78-79; idem, 'The Bible Rewritten and Expanded', in: M.E. Stone (ed.), *Jewish Writings of the Second Temple Period*, Assen 1984, pp. 89-156, 101; J.C. Vanderkam, *Textual and Historical Studies in the Book of Jubilees*, Missoula 1977, pp. 283-284; idem & J.T. Milik, 'The first Jubilees Manuscript form Qumran Cave 4: A Preliminary Publication', *Journal of Biblical Literature* CX, 1991, p. 246, n. 4
5. י' אוסטירזיצר (לעיל, הערה 1), עמ' קמד-קמו; מנדלס (לעיל, הערה 4), עמ' 8; R.H. Charles, *The Testaments of the Twelve Patriarchs*, Oxford 1966, Introduction, pp. XLII-XLIII; H.W. Hollander & M. De Jonge, *The Testaments of the Twelve Patriarchs*, Leiden 1985, pp. 82, 85. הדעות נחלקות בין אלה המשוכנעים כי היה מקור עברי (צ'רלס; מנדלס; אוסטירזיצר), ומשייכים את הספר, או את גרעינו העיקרי, למאה השנייה לפנה"ס, לבין שאינם משוכנעים בכך (הולנדר ודה-יונג), ומתייחסים לטקסט היווני (קרי, המתכונת הנוכחית של הצוואות), שאותו הם משייכים למאות ב'–ג' לספירה.
6. י' אוסטירזיצר (לעיל, הערה 1), עמ' קמח; י"ש ליכט, ערך 'יובלים', **אנציקלופדיה מקראית** ג, ירושלים תש"ד, עמ' 586-587.
7. לגבי הכרת **ספר היובלים** על ידי מחבר **צוואות השבטים**, ראה: י' אוסטירזיצר (לעיל, הערה 1), עמ' קמח. אשר למסורות קדומות, ראה גם: כ' ורמן (לעיל, הערה 4), עמ' 22, בקשר למלחמת עשו ביעקב המופיעה הן בספר **היובלים** (ל"ז-ל"ח) והן בצוואת יהודה. J.J. Collins, *Testaments* בתוך: סטון (לעיל, הערה 4), עמ' 332.

מלחמת מצרים-כנען בספרים החיצוניים - מעשה שהיה או שמא רק אגדה?

רוברט צ'רלס⁸ רואה בתיאור שבספר היובלים, את המהדורה המוקדמת ביותר לגרסה שמופיעה אצל יוסף בן מתתיהו, אודות מלחמה בין כוש לבין מצרים, שאת צבאה מוביל משה לניצחון.⁹ סיפור דומה במידת מה, מופיע בדברי הימים לירחמאל בן שלמה, אף שבמקרה זה המלחמה היא בין כוש לבין אנשי קדם וארם, וכן דיכוי מרידה פנימית בכוש, ומשה מולך משלב מסוים על בני כוש.¹⁰ גרסה מאוחרת ומורכבת יותר (וכן 'גרוטסקית' כהגדרת צ'רלס¹¹), מופיעה בספר הישר. שם מדובר בצפי בן אליפז בן עשו העולה עם הכתים, עם בני קדם ועם בני ישמעאל למלחמה במצרים, ובני ישראל הם המטים את הכף לטובת מצרים¹² (גרסה זו מוזכרת גם על ידי אוסטירזיצר, בהערה שלו לפסקה אודות מלחמת כנען שבצוואת בנימין).¹³ יצוין, ששני החיבורים נכתבו בימי הביניים על יסוד מקורות שונים, עבריים ולא עבריים, כולל מקורות עתיקים כמו הספרים החיצוניים, מדרשים, ספרי יוספוס ועוד.

גם קלאוס ברגר מזכיר את סיפור האגדה הזה בגרסותיו השונות, אך עיקר טענתו היא, כי הפרק בספר היובלים, כמו גם שאר הספר, משקף מאורעות בני תקופתו של מחבר הספר, כנראה המלחמה בין הסלבים לבין התלמים.¹⁴

ג'יימס קוגל מתייחס אף הוא לקטע הנידון, ולדעתו זו תשובה פרשנית-מדרשית, לתהייה שמעוררת בקשת יוסף מאחיו להעלות את עצמותיו לכנען, כשיפקוד אותם אלוהים ויעלה אותם ממצרים (בראשית נ', כה), בשונה מאוד מבקשת יעקב להעלות את עצמותיו מיד לאחר מותו (שם מ"ז, כט-ל).¹⁵

התייחסות שונה לגמרי מובאת בהרחבה על ידי כנה ורמן. לדעתה יצר מחבר ספר היובלים את סיפור המלחמה, על מנת לרכז את סיפור שעבוד בני ישראל במצרים, שעבוד העומד בניגוד להוראה שניתנה מפי אברהם ליעקב, לשלוט על העמים (על פי ספר היובלים כ"ב).¹⁶ פרשנות זו תואמת את גישתה הכללית בדבר

8. ר' צ'רלס (לעיל, הערה 4), הערה 6.9 בעמ' 245-246.

9. יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים, ספר שני 238-253, מהד' א' שליט, ירושלים תשנ"ב, עמ' 61-63.

10. ע' יסיף (מהדיר), ספר הזכרונות הוא דברי הימים לירחמאל, תל אביב תשס"א, עמ' 164-162. וראה גם: M. Gaster, *The Chronicles of Jerahmeel or the Hebrew Bible Historiale*, New York 1971, p. XLV.

11. ר' צ'רלס (לעיל, הערה 4), עמ' 246.

12. ספר הישר - סיפורים, תל אביב תשל"ה, עמ' 178-180.

13. 'אוסטירזיצר, צוואת בנימין (לעיל, הערה 1), עמ' רטו, הערה יב.

14. K. Berger, 'Das Buch der Jubilaen', *Judische Schriften aus Hellenistisch - Romischer Zeit* II/3, Guterslohn 1981, pp. 300, 537-538.

15. J.L. Kugel, *The Bible as it Was*, Cambridge 1997, pp. 282-283.

16. כ' ורמן (לעיל, הערה 4), עמ' 25-26, 290.

הפרשנות היישומית של מחבר הספר, כשהמניע שלו אינו פרשנות טהורה, אלא עיצוב המקרא על פי אמונות ודעות חשובות לו.¹⁷

אולם, בניגוד לדעות החוקרים שסקרנו, נראה לנו כי לסיפור המלחמה יש בסיס בהיסטוריה של מצרים, והוא פרשת שלטון ההיקסוס בארץ זו. פרשה זו הייתה ככל הנראה מוכרת למחבר ממקורות שהיו בפניו,¹⁸ והוא השלים באמצעותה, לצרכיו, את הסיפור המקראי.

על פי המחקר המודרני שלטו ההיקסוס במצרים במשך כמאה שנה, בין מחצית המאה ה-17 לערך לבין מחצית המאה ה-16 לפנה"ס. תהליך ההשתלטות שלהם היה כנראה אטי והדרגתי, דרך מחוזות בדלתא שהיו מיושבים בבני המזרח הקרוב, ורק השלב האחרון לווה אולי בפרץ אלימות. גירוש ההיקסוס מיוחס למושלי תבי שבמצרים העליונה ולנסיכיה, וגם הוא נמשך זמן רב יחסית. אשר לזהותם של ההיקסוס, הרי שעל פי כתובות וממצאים שנתגלו, מוצאם הוא שמי-מערבי, והם הגיעו מאזור כנען-פניקיה.¹⁹

17. שם, עמ' 26. לעניין הפרשנות היישומית של מחבר הספר (הגם שבאף אחד מהמחקרים שלהלן אין מלחמת כנען-מצרים מובאת כדוגמה ממחישה), ראה למשל: J. Endres, *Biblical Interpretation in the Book of Jubilees*, Ann Arbor 1983, pp. 238-274; J. Vanderkam, 'Jubilees - How it Rewrote the Bible', *Bible Review* 8/6, 1992, p. 32. סטון (לעיל, הערה 4), עמ' 97.

18. אין באפשרותנו לקבוע זהות המקורות בהם מדובר, אך הנחתנו הינה כי מחבר ה**יובלים** אכן הכיר את ההיסטוריה המצרית הקדומה (ייתכן שמכלי שני או שלישי), בדומה ליוסף בן מתתיהו ולמנתון, בהם ידובר להלן. עצם העניין - וממילא הידע - של היהודים, בתקופה ההלניסטית, בהיסטוריה של מצרים קשור לספרות הפולמית והאפולוגטית שהתפתחה והשאיפה לשלב הטיעונים בדבר קדמוניות היהודים (ובעיקר סיפור יציאת מצרים) במסורות מצריות - ראה: H.W. Attridge, 'Historiography', בתוך: סטון (לעיל, הערה 4), עמ' 157-184; E.S. Gruen, *Heritage and Hellenism*, Berkeley 1998, pp. 70-72, 292-297; W.G. Waddell, *Manetho*, London 1997, p. XVI. לעניין היכרות של **ספר היובלים** עם המדע (הכתוב) ההלניסטי, ראה: כ' ורמן, 'ספר היובלים בהקשר ההלניסטי', **ציון ס"ו**, ג, תשס"א, עמ' 275-296, ובעיקר עמ' 277-281.

19. לפרטים אודות ההיקסוס ראה: D.B. Redford (ed.), *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt II*, Oxford 2001, pp. 136-143; A. Gardiner, *Egypt of the Pharaohs*, Oxford 1961, pp. 144-176; N. Grimal, *A History of Ancient Egypt*, Oxford-Cambridge 1992, pp. 185-195; A. Kempinski, 'Some Observations on the Hyksos (XVth) Dynasty and its Canaanite Origins', in: S. Israelit-Grall (ed.), *Pharaonic Egypt*, Jerusalem 1985, pp. 129-137; D. O'Connor, 'The Hyksos Period in Egypt', in: E. Oren (ed.), *The Hyksos: New Historical and Archaeological Perspectives*, Pennsylvania 1997, pp. 45-68; D.B. Redford, 'The Hyksos Invasion in History and Tradition', *Orientalia* 39, 1970, pp. 1-51; idem, *Egypt, Canaan and Israel in Ancient Times*, Princeton 1992, pp. 98-129; idem, 'Textual Sources for the Hyksos Period', in: E. Oren (ed.), *The*

מלחמת מצרים-כנען בספרים החיצוניים - מעשה שהיה או שמא רק אגדה?

כאן המקום להזכיר, כי המקור הספרותי היחיד, עד כה, להכרת סיפורם של ההיקסוס, הינו ההיסטוריון המצרי מנתון,²⁰ כפי שהשתמר וצוטט בהרחבה על ידי יוסף בן מתתיהו בספרו **נגד אפיון** וכן בתמצות אצל כרונוגרפים נוצריים, בעיקר סבסטיוס, יוליוס, אפריקנוס ואוסביוס.²¹ להלן מספר פסקות מיוסף בן מתתיהו, שיסייעו בידינו להכיר את אופן ההצגה של פרשת ההיקסוס בהיסטוריוגרפיה המצרית:

והנה מאנתון הלז כתב עלינו בספר השני של 'תולדות מצרים' את הדברים הבאים... לפתע פתאום באו מארצות המזרח אנשים מגזע לא נודע והעזו לפלוש אל ארצנו, אף כבשוה בסערה על נקלה ובלא קרב. אחרי שתפשו את שליטיה ושרפו את עריה בפראות, הם גם החריבו עד היסוד את מקדשי האלים, ונהגו בילידי הארץ כולם בשנאה עזה ביותר... לבסוף המליכו איש אחד מקרבם, אשר שמו היה סליטיס. הלה התגורר בתחום ממפיס... הוא ביצר במיוחד את חלקי הארץ הפונים מזרחה, כי הוא חזה מראש שביום מן הימים יגלו האשורים בהתעצמותם תשוקה רבה לתקוף את מלכותו. כאשר גילה במחוז הסאיטי עיר... בשם אוואריס, הוא בנה אותה [מחדש], עשה לה חומות בצורות ביותר והושיב בה למשמר המון חיילים חמושים, כעשרים וארבעה ריבוא בני אדם. כל עמם כולו נקרא בשם חקסוס שמשמעו 'מלכים רועים'... הם וצאצאיהם היו שליטי מצרים במשך חמש מאות ואחת עשרה שנים. אך לאחר מכן, מספר [מאנתון], 'התקוממו מלכי מחוז תבאיס ושאר חלקי מצרים נגד הרועים, ומלחמה גדולה פרצה [ביניהם]. ובימי המלך המכונה בשם מיספראגמותוסיס ניגפו'. לדבריו, 'הרועים גורשו מכל חלקי מצרים ונסגרו... (ב)אוואריס. תומוסיס, בנו של מיספראגמותוסיס, ניסה לכבוש את המקום על-ידי מצור... אך לאחר שנכזב מהמצור, הוא הגיע עמם לידי הסכם, למען יעזבו את מצרים וילכו כולם בלא פגע לאן שירצו. לפי תנאי ההסכם יצאו מצרים במסע אל סוריה דרך המדבר... אך בהתייראם מכוח האשורים, אשר שלטו אז על כל חלקי אסיה, הם בנו עיר בארץ הנקראת עתה יהודה, שיכלה לאכלס את המוני האנשים הללו, וקראו לה בשם 'ירושלים'. בספר אחר של

Hyksos: New Historical and Archaeological Perspectives, Pennsylvania 1997, pp.1-44;

J. Van Seters, *The Hyksos*, Yale 1967

20. למידע אודות מנתון, חייו, כתביו ומקורותיו, ראה: וואדל (לעיל, הערה 18); D. Redford,

Pharaonic King-Lists, Annals and Day Books, Mississauga 1986, pp. 203-333

21. השאלה על מידת הדיוק של סיפורי ההיקסוס אצל מנתון-יוספוס מהווה נושא לדיון בפני

עצמו. ראה למשל: ון-סטרס (לעיל, הערה 19), עמ' 126; 'א' כשר, 'יוספוס פלאוויוס (יוסף בן-

מתתיהו)', **נגד אפיון** א, ירושלים תשנ"ז, עמ' 92-112; קמפינסקי (לעיל, הערה 19); D.B.

Redford, *History and chronology of the Eighteenth Dynasty of Egypt: Seven Studies*,

Toronto 1967, pp. 209-210; M. Stern, *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism I*,

Jerusalem 1976, pp. 62-65. מאחר שבמסגרת מאמר זה אין לשאלה זו משמעות של ממש

לא נרחיב מעבר להערה זו. להשוואת הגרסאות אצל יוסף בן מתתיהו, אפריקנוס ואוסביוס

ראה: וואדל (לעיל, הערה 18), עמ' 77-89, 91-97. XVI.

תולדות מצרים אומר מאנתון כי [בני] העם הזה המכונים 'רועים' תוארו בספרי הקודש שלהם [כלומר של המצרים] כשבויים, ונכונים דבריו. הן רעיית צאן היתה לאבותינו הקדמונים מסורת מובהקת ביותר, שהרי הם חיו חיי נוודים ועל כן גם נקראו 'רועים'...²²

מנתון, כפי שמצוטט על ידי יוספוס, מספר אפוא על פלישה ממזרח והשתלטות על מצרים למשך שנים רבות, עד להתקוממות מלכי תבי (נוא-אמון) נגדם, ולגירושם. במהלך סיפורו מוזכרים האשורים כמי שהטילו מוראם, וכנגדם חוזקו הגבולות המזרחיים. תיאור זה דומה לתיאור שמצאנו בספר היובלים על מלחמה רבת תהפוכות של מלך כנען במצרים, מלחמה שבסופה (בשלב הרלוונטי למחבר היובלים) גבר מלך כנען. גם אשור מוזכרת שם, כמקום מושבו של מכרון (הבלתי מזוהה), מלך כנען.

בשני סיפורי המעשה מדובר אם כן, בסיפור השתלטות של אנשים שמיים שהגיעו מאזור כנען, על מצרים. אשר לאשורים - אליבא דחוקרי מנתון, מדובר באנכרוניזם ברור, על רקע הפלישות האשוריות למצרים, בשנים 669, 666 ו-663 לפנה"ס, פשיטות וכיבושים שהותירו רושם עז וכואב בזיכרון המצרי. אותן פשיטות יצרו דימוי טיפולוגי לכל הפלישות למצרים, דימוי שהושלך גם על פלישת ההיקסוס במסורת של מנתון או של המקור שעליו נסמך.²³ לדעתנו נסמך גם מחבר ספר היובלים על מסורות מצריות, בין באמצעות כתבי מנתון (ישירות או באמצעות מקור משני, ובכל מקרה בגרסה שונה מזו שהיתה בפני יוסף בן מתתיהו), ובין באמצעות כתבי מחברים אחרים שאבדו מאז. כיוון שכך, נקל להבין כי גם עניין האשורים חדר לגרסה המובאת על ידו, מה עוד שלדידו ולצרכיו, בוודאי לא היה מקום וצורך לבדוק ולוודא את העובדות המדויקות. אגב, אותם דברים אמורים גם בעניין הפלישה האלימה המובלטת הן אצל יוספוס והן בספר היובלים, ושכאמור לעיל, אין לה, בשלב הנוכחי של המחקר הארכאולוגי, תימוכין של ממש.

לא רק קווי המתאר של סיפורי העלילה דומים בשני הטקסטים - שכאמור מייצגים, לדעתנו, את תמונת ההיקסוס במסורת המצרית (על פי ספר היובלים ונגד אפיון) - אלא מדובר גם בזמן התרחשות זהה, ככל שהיה ידוע למחבריהם. מחבר היובלים (כמו גם מחבר צוואות השבטים) קישר כזכור את סיפור המלחמה למות יוסף ואחיו, ואילו יוסף בן מתתיהו, ייתכן שבעקבות מנתון, קושר את יציאת ההיקסוס ממצרים ליציאת בני ישראל, והוא אף מזכיר את יוסף ואחיו אגב פרשנותו

22. נגד אפיון, מהד' א' כשר (לעיל, הערה 21), י"ד, עמ' כג-כה (ההוספות בסוגריים מרובעים במקור. הוספות בסוגריים עגולים שלי, ר"ק). וראה גם תרגומו של י' שמחוני, קדמות היהודים (נגד אפיון) א, רמת גן 1968, י"ד, עמ' טז-יח.

23. ראה למשל: ון-סטרס (לעיל, הערה 19), עמ' 123; א' כשר (לעיל, הערה 21), עמ' 98, 102; רדפורד (לעיל, הערה 20), עמ' 225; הנ"ל, Egypt (לעיל, הערה 19), עמ' 101.

מלחמת מצרים-כנען בספרים החיצוניים - מעשה שהיה או שמא רק אגדה?

שלו לדברי מנתון.²⁴ גם בקרב החוקרים בני זמננו שאינם מטילים ספק במציאות ההיסטורית של ירידת בני ישראל, יש הקובעים את המאורע לתקופת ההיקסוס,²⁵ ואף מצאו לכך תימוכין בממצא הארכאולוגי, שכן נתגלו מספר חרפושיות היקסוסיות הנושאות את השם 'יעקב הר' או 'יעקב אל' (ראה איור מספר 1).²⁶ אם כן, גם בהיבט של התיארוך הכללי המשוער, תואם סיפור ההיקסוס את סיפורה של מלחמת מצרים-כנען בספרים החיצוניים.

ממצא ארכאולוגי אחר, קשור לתיאור שבספר היובלים על נפילתו של מלך מצרים בקרב.²⁷ על פי הידוע לנו, מלחמת העצמאות המצרית נגד ההיקסוס נפתחה על ידי סקנר השני (Sekenere II) מנוא-אמון (תבלי), ובעקבותיו באו יורשיו כאמוס (Kamose) ויעחמס (Ahmose או Ahmes), מייסד השושלת ה-18.²⁸ הממצאים העולים

איור מספר 1: חרפושיות היקסוסיות הנושאות (בתוך העיגול הפנימי של החרפושית) את השמות: יעקבאל; יעקבהר (צייר נ' אביגד על פי P.E. Newberry, *Scarabs*, London 1906, pl. XXIII, 2, 3; מתוך: אנציקלופדיה מקראית ג, ירושלים תש"ד, עמ' 717 - באדיבות מוסד ביאליק).

24. אשר לסוגיית מנתון-יוספוס (בקטעים נוספים מ'נגד אפיון' שלא צוטטו לעיל), והקישור של פרשת ההיקסוס ליהודים בכלל, ולעניין יציאת מצרים בפרט (קרי, האם הדברים אכן דברי מנתון) - ראה לעיל, הערה 21, וכן: גרון (לעיל, הערה 18), עמ' 56, 70-71, 293; A.J. Droge, 'Josephus Between Greeks and Barbarians', in: L.H. Feldman & J.H. Levison (eds.), *Josephus Contra Apionem*, Leiden 1996, pp. 121-122, 158 גם במקרה זה, מאחר שאין הדברים נוגעים לנושא דיוננו, לא נחרוג מעבר לאזכור זה של הסוגיה, ועם הקוראים הסליחה.

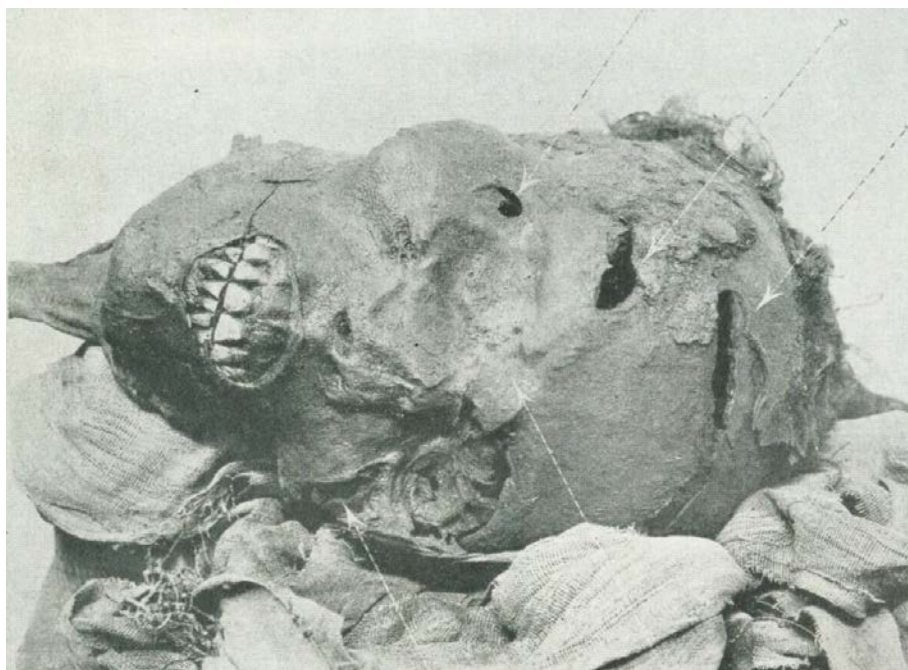
25. ראה למשל: י"מ גרינץ, ערך 'יוסף', **אנציקלופדיה עברית** יט, עמ' 665; הנ"ל וי' ליבוביץ, ערך 'היקסוס', **אנציקלופדיה עברית** יז, עמ' 402; D.B. Redford, 'Joseph', in: D.B. Redford (ed.), *The Oxford Encyclopedia* (לעיל, הערה 19), עמ' 209.

26. נ' גרימל (לעיל, הערה 19), עמ' 187.

27. ראה לעיל, עמ' 99.

28. ראה במקורות שבהערה 19 לעיל.

מבדיקת המומיה של המלך סקנר, מעידים כי נהרג בקרב נגד ההיקסוס (ראה איור מספר 2).²⁹ יש לציין כי הסיפור אודות נפילתו של סקנר בקרב אינו מופיע אצל מנתון (לפחות על פי הגרסה שהגיעה אלינו), אך בהחלט מתקבל על הדעת כי היה מוכר בעת העתיקה,³⁰ ובהתאם גם מצא ביטוי ב**ספר היובלים**. ביטוי זה נותן לדעתנו משנה תוקף להצעה לאתר את שורשי התיאור שב**ספר היובלים**, במאורעות של תקופת ההיקסוס. כיוון שזהו המקרה היחיד המוכר של מלך מצרי שנהרג בקרב (ודווקא נגד ההיקסוס), קשה מאוד להניח כי מחבר ספר היובלים בדה דברים ממוחו באופן מקרי לחלוטין ללא שום זיקה לבסיס היסטורי, ובפרט כשמדובר בסיפורה של מלחמה שגם בהיבטים אחרים, שצוינו לעיל, תואמת את המאבק בין המצרים לבין ההיקסוס.

איור מספר 2: גולגולת המומיה של סקנר ובה פגיעות התואמות נשק של ההיקסוס (ראה פירוט בהערה 29 ובהפניות שם).

29. נ' גרימל (לעיל, הערה 19), עמ' 190; D.B. Redford, *Egypt*; עמ' 125-126; וכן פירוט השוואת פצעי המוות בגולגולתו של סקנר לנשק של ההיקסוס שנמצא בתל אל דב'ה (אוריס), אצל: M. Bietak & E. Strouhal, 'Die Totesumstände des Pharaos Sequenere (17. Dynasty)', *Annalen Naturhistorischen Museum, Wien* 78, 1974, pp. 29-52.
30. למרבה הצער השתמרה רק תחילתו של הטקסט המצרי, המספר על המריבה בין סקנר לבין אפופיס (המלך ההיקסוסי שעל פי שתי 'אסטלות כאמוס', נלחם בו כאמוס, יורשו של סקנר. ראה: J.H. Breasted, *A History of Egypt*, London 1927, p. 215; גרימל [לעיל, הערה 19], עמ' 190). ייתכן בהחלט שהמשך הטקסט אכן סיפר את סיפור המלחמה ונפילת סקנר בקרב.

מלחמת מצרים-כנען בספרים החיצוניים - מעשה שהיה או שמא רק אגדה?

בסיום הדברים יובהר, כי נכון הדבר שמרכיבים שונים, לרבות סדר המאורעות בספר היובלים והאזכור של אשור, אינם תואמים את העובדות ההיסטוריות בקשר לפרשת ההיקסוס (עד כמה שהן ידועות היום). אולם יש לשוב ולהדגיש, כי אין בכך כדי להפריך כלל ועיקר את התזה המובאת במאמר זה, שכן טענתנו איננה כי מחבר ספר היובלים שחזר את האירועים ההיסטוריים כפי שאכן אירעו זמן רב קודם זמנו. לדעתנו, המחבר הוסיף לסיפור המופיע בספר בראשית פרטים, מרקע היסטורי שאותו שאב מההיסטוריוגרפיה המצרית שאותה הכיר. יתר על כן, לשיטתנו אין אף מניעה מלטעון, כי ייתכן שמאחורי תוספת זו עמד מניע פרשני, כגון זה שעליו מצביעה כנה ורמן, כמפורט לעיל.

לסיכום, סיפור מלחמת כנען-מצרים המופיע בספרים החיצוניים אינו סיפור בדוי וחסר כל בסיס היסטורי, אלא תיאור המתייחס למעשה שקרה במחצית האלף השנייה לפנה"ס. גם אם הפרטים אינם מדויקים, אין בכך כדי לפגוע בעובדה כי מדובר בתיאור של אירוע שהיה, ושנקשר היסטוריוגרפית לירידת בני ישראל למצרים.